

УДК 811.161.2,06,373

*Світлана Соколова (м. Київ),
Олена Ачилова (м. Сімферополь)*

АСПЕКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті проаналізовані засоби передавання основних аспектуальних значень — виду та родів дієслівної дії — у перекладах з української мови на російську та навпаки, а також з української на німецьку та англійську на матеріалі художніх перекладів. З'ясовано, що специфіка аспектуальних систем близькоспоріднених мов виявляється передусім на функціональному рівні, а відповідні семантичні відтінки у перекладі передаються адекватно. У неслов'янських мовах використано переважно лексичні засоби, які певною мірою відбивають семантику виду та родів дії, але багато семантичних відтінків у перекладі втрачаються, не використані тексто- та фреймотвірні потенції аспектуальних категорій тощо.

Ключові слова: *аспектуальність, роди дієслівної дії, видова нейтралізація, фазовість, кратність, художній переклад, контекст.*

Загальноновизнано, що категорійна семантика аспектуальності власлива різним мовам, проте лише в слов'янських мовах є граматична категорія виду й семантико-словотвірна категорія характеризованих родів дієслівної дії (РДД). Близькоспоріднені слов'янські мови, до того ж, мають у своєму арсеналі подібні засоби вираження аспектуальних значень. Арсенал афіксів, які беруть участь у видовій диференціації дієслів недоконаного виду (НДВ), доконаного виду (ДВ) і РДД, значною мірою схожий в українській і російській мовах, незначні розбіжності є в самому складі РДД [3; 4], проте функціонування конкретних засобів вираження аспектуальних значень навіть у близькоспоріднених мовах нерідко різняться. Що ж до неслов'янських мов, то їхніми засобами, безумовно, можна передати більшість аспектуальних значень, проте це далеко не завжди актуально, що можна помітити під час аналізу під цим кутом зору художніх перекладів. У цій розвідці

для аналізу використано оригінальні українські тексти роману Олеся Гончара «Прапорonoсці» («Знаменосцы»), його повісті «Берег любові» («Берег любви»), роману П. Загребельного «Диво» («Диво») й переклади цих творів російською мовою, а також оригінал повісті М. Гоголя «Ночь перед рождеством» та її переклади українською мовою. Крім того, проаналізовано український текст роману Івана Багряного «Тигролови» та його переклади німецькою й англійською мовами.

В українській і російській мовах найчастіше спостерігаємо відповідність видових форм в оригінальному й перекладному текстах, наявні розбіжності у формах вираження зазвичай пов'язані з тим, що префіксальній парі однієї мови може відповідати суфіксальна або суплетивна пара іншої (укр. *рятувати* — *врятувати/порятувати*, рос. *спасать* — *спасти*), у префіксальних парах задіяно етимологічно не споріднені префікси (укр. *бачити* — *побачити*, рос. *видеть* — *увидеть*), а також з тим, що двовидові дієслова перебувають на різних стадіях перетворення у звичайні парновидові (рос. *родить* — розм. *народить*, укр. *родити* — *народити*).

Неоднакова видова співвідносність лексичних відповідників близькоспоріднених мов спонукає перекладача шукати синонім з потрібною видовою співвідносністю. Так, українському дієслову *спостерігати*, яке має пару *спостерегти*, лексично відповідає російське одновидове дієслово НДВ *наблюдать*, а для називання результативної дії в російському перекладі використано парне за видом дієслово *подметить* / *подмечать* у формі ДВ: укр. ¹ *Родим уявлявся Сивоокові найдужчою силою на світі, але одного разу малий **спостеріг**, як дід мовчки молився коло джерела дерев'яному, невідомо ким поставленому Світovidу* (П. Загребельний); рос. *Родим казался Сивооку величайшей силой на свете, но однажды малыш **подметил**, как дед молча молился у источника деревянному, неизвестно кем поставленному Светovidу*.

Найчастіше відмінність у вживанні видів в оригіналі й у перекладі близькоспорідненою слов'янською мовою зумовлена позицією видової нейтралізації в обох мовах, коли дієслова ДВ і НДВ передають те саме значення, й тому можливий переклад дієсловом будь-якого виду. Під час перекладу на неслов'янську мову проблема реалізації видового значення не виникає взагалі. Однією з таких позицій є, наприклад, позиція інфінітива, який залежить від дієслова НДВ зі значенням здатності, уміння. У такому випадку інфінітив ДВ указує на одноразовий факт як на виявлення певної здатності, а інфінітив НДВ — на можливість повторювання таких фактів. Пор.: укр. *Тож-бо країна поетів, країна вічної весни, любові, чорних очей, сліпучих усмішок, пластики рук жіночих, що **вміють промовити** (=промовляти), **зачарувати** (=зачаровувати) **навіть змію**...* (Олесь Гончар); рос. *Это ведь страна поэтов, страна вечной любви, вечной весны, черных глаз, ослепительных улыбок, лебединых*

¹ В усіх прикладах тут і надалі на першому місці подано текст оригіналу, за ним — переклади іншими мовами.

*рук женских, **умеющих околдовывать** (= околдовать), **зачаровывать** (= **зачаровать**) даже змей...*

Подібна нейтралізація можлива і в інших дієслівно-інфінітивних сполученнях, де основне аспектуальне значення закладене у дієвідмінюваній формі, а інфінітив лише називає саму дію. Пор.: укр. *в конячий душі вмить **визріла** помста проти того, хто **зважився встрияти** (=встривати) між них двох — між коня й людину* (П. Загребельний); рос. *в конской душе тотчас же **созрела** мсть против того, кто **отважился встреть** (= **встрять**) между ними двумя — между конем и человеком*. Видове значення інфінітива може нейтралізуватися й у випадку його залежності від дієприкметника з об'єктно-каузативним значенням: рос. *Еще ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; месяц один только заглядывал в них украдкою, как бы **вызывая принаряживавшихся** девушек **выбежать** (=выбежать) скорее на скрытучий снег* (Н. Гоголь); укр. *Ще ні одна юрба парубків не з'являлась під вікнами хат; тільки місяць зазирає до них крадькома, ніби **викликаючи** дівчат, що **прибиралися та чепурилися, хутчій вибігати** (= **вибігти**) на рипучий сніг*. У перекладі М. Рильського в складній синтаксичній конструкції використане двопрефіксне дієслово ДВ у залежній частині зі значенням мети: *Ще жоден гурт парубоцький не проявлявся поід вікнами; тільки місяць зазирає крадькома до хат, мовби **виманював** дівчат, які **прибиралися та чепурилися, щоб хутчій повибігати** (=вибігти) на рипучий сніг*. Саме зміна синтаксичних зв'язків (*вызывая выбежать / выбежать — выкликаючи вибігати / вибігти — чепурилися, щоб повибігати / вибігти*) унеможливує нейтралізацію в останньому випадку.

Однією з можливих позицій нейтралізації є заперечна конструкція або ж конструкція зі значенням послабленого спонування (з частками укр. *хай, нехай*, рос. *пусть, пускай*). Пор.: рос. *Солоха, как добрая хозяйка, начала убирать и ставит все к своему месту, но мешков **не тронула** (= **трогала**): «Это Вакула принес, пусть же сам и **вынесет** (= **выносит**)!»* (Н. Гоголь); укр. *Солоха, як добра хазяйка, почала прибирати та ставити все на своє місце; але мішків **не чіпала**: це Вакула приніс, то нехай сам і **винесе** (=виносить)! Пор. у перекладі М. Рильського: *Солоха, хазяйкою доброю бувши, давай прибирати та все на своє місце ставити; а мішка **не чіпала**: «Це Вакула приніс, нехай же сам і **виносить** (=винесе)!* В українській мові спостерігаємо видову дефективність дієслова *чіпати* (НДВ), тому нейтралізація неможлива. У деяких випадках у позицію нейтралізації потрапляють дієслово НДВ зі значенням стану й дієслово ДВ зі значенням початку цього стану, при цьому дієслова немарковані щодо початковості (на відміну від дієслів з префіксом *за-*) [4: 49]. Пор.: укр. *Ще **розумів** (=зрозумів) він, що є бог чужий і є — мій* (П. Загребельний); рос. *Еще **понял** (=понимал) он, что есть бог чужой и есть — мой*; рос. *В досужее от дел время кузнец занимался малеванием и **слыл** (=прослыл) лучшим живописцем во всем околотке* (Н. Гоголь); укр. *На дозвіллі коваль малював і **вславився** (= **славився**) як найкращий живописець на всю околицю*. Пор. переклад*

за допомогою результатива в М. Рильського: *На дозвіллі коваль малярював, і **вславлено** його за найкращого маляра на всю околицю.*

Можлива також контекстна синонімія дієслова звучання НДВ та його початкової модифікації: укр. — *А таки приїхав твій батько, доню, — **муркотів** (= **замуркотів**) Ситник, спливаючи потом вдоволення і обіймаючи те дивне, **вперше бачене** Сивооком створіння, — та ще й привіз тобі... Ось глянть... (П. Загребельний);* рос. — *Видишь, приехал твой отец, доченька, — с неожиданной для него мягкостью **заворковал** (=ворковал) Ситник, от удовольствия истекая потом и обнимая удивительное создание, **впервые увиденное** Сивооком, — да еще и привез тебе... Вот погляди...*

Рідше — НДВ указує на певну ознаку, а ДВ — на її однократний вияв, підкреслений контекстом: укр. — *Ага, так, — сказав Ситник, і важко було розібрати: просте вдоволення чи прихована загроза **пролунали** (=лунали) в цьому короткому таканні.* (П. Загребельний); рос. — *Ага, так! — сказал Ситник, и трудно было понять, что **выражало** (=выразило) это краткое восклицание — простое удовлетворение или скрытую угрозу.* Вибір у російському перекладі дієслова НДВ *выражать*, яке характеризує ситуацію з іншого боку (пор. укр. *у таканні пролунали* — рос. *в восклицании прозвучали* (=звучали) → *восклицание выражало*), зумовив обов'язкове вживання НДВ, оскільки в цьому значенні дієслово *выражать* одновидове НДВ. Пор. також: укр. *Коли через деякий час археолог уже **стояв** з нею поруч і, схилившись на мур, знову повів мову про давнє, античне, Інна й цього разу **вловлювала** (=вловила) в його словах отой глибший, додатковий зміст, який лише їй призначався* (Олесь Гончар); рос. *Когда через некоторое время археолог стоял рядом с нею у крепостного вала и, склонившись, снова повел речь о раскопках, Инна и на этот раз **уловила** (=улавливала) в его словах тот более глубокий, дополнительный смысл, который предназначался лишь для нее.*

У наступному прикладі подано дві ситуації, по-різному співвідносні між собою в українському оригіналі та російському перекладі: укр. *Місцем заслання для нього [Овідія] була Істрія, теперішня Задунайщина, це так, але хто міг **заборонити** йому **обстежити** і всю оцю, для нього тогочасну, Північ, **відвідати** оці нинішні наші краї? Зрештою, **міг** і самовільно **відлучатись**, як Шевченко, коли, всупереч царським заборонам, **пішов** з експедицією обстежувати Аральське море* (Олесь Гончар); рос. *Местом ссылки для него была Истрия, теперешняя Задунайщина, это верно, но кто мог **помешать** ему **обследовать** и весь этот для него по тем временам Север, **посетить** эти нынешние наши края? В конце концов, он **мог** и самовольно **отлучиться**, как Шевченко, когда вопреки царским запретам **пошел** с экспедицией обследовать Аральское море.* Ситуацію, потенційно кратну для Овідія (укр. *міг відлучатися*) і однократну для Шевченка (рос. *мог отлучиться*), виражено в оригінальному тексті дієсловом НДВ, а в перекладі — дієсловом ДВ.

Контекст з лексичними показниками багатократності може зумовити надмірність вираження цього значення словотворчими засобами,

що виявляється в перекладі: укр. Зюзь **змокрів** усією своєю попелястою шерстю, все важче й важче погикувало в нього в череві, а олень не показувався (П. Загребельний); рос. ... у Зюзя **вспотела** шерсть и все тяжелее и тяжелее екала селезенка, а олень все не показывался; укр. Перестрибом ішов [Рудь] перед старими поважними турами, нахабно обнюхував їхніх корів, чіплявся до недосвідчених ще телиць, **збрикував** від дурного розуму, хвацько вигинав шию так, що аж **поколупував** землю то одним, то другим рогом (П. Загребельний); рос. Вприпрыжку шел [Рудь] перед старыми степенными турами, нахально обнюхивал их коров, цеплялся к неопытным еще телкам, **взбрыкивал** без всякой видимой к тому причины, лихо выгибал шею так, что даже **задевал то одним, то другим рогом** землю.

Незважаючи на те, що подвійна префіксація властива обома мовам, її поширеність у них неоднакова. Про це свідчить той факт, що в перекладах, поряд із паралельним використанням багатопрефіксних дієслів, нерідко трапляються однопрефіксні російські відповідники українським багатопрефіксним дієсловом. Якщо в українській мові основне семантичне навантаження несе подвійна префіксація, то в російському перекладі цю функцію виконує контекст: укр. *весь справунок це від Родима<...>Ну, там попротиралося, там порозривалося, там порозшарпувалося, але ж не так, як на Лучукові, бо на тому й розшарпуватися нічому було* (П. Загребельний); рос. *все это еще с времен, когда был жив дед Родим<...>Ну, кое-где протерлось, кое-что разорвалось, износилось, однако не так, как на Лучуке, ибо на том и рвутся уже нечему было*; укр. *Ну, пізніше наш брат археолог усе це позбирав, постягував до музеїв, для нас такі речі завжди цінність* (Олесь Гончар); рос. *Ну, позднее наш брат-археолог все это, конечно, собрал, стащил в музей, для нас такие вещи всегда ценность*. При цьому показником множинності може бути й лише множина іменника: укр. — *А що, будемо пити чи ще й похвалитися? Чи понімили? А чи язики в медові позагрузали?* (П. Загребельний); рос. — *А что, будем пить или еще и похвалятся? Аль понемели? Или язики в меду завязли?*; укр. *У селі теж залегла тиша, подвір'я позаростали бур'янами, мешканців звідси було евакуйовано в тил* (Олесь Гончар); рос. *В селе тоже залегла тишина. Дворы заросли бурьяном, жители отсюда были эвакуированы в тыл*; укр. *А баби посхиляються на тини та й слухають* (Олесь Гончар); рос. *А бабы перегнуты через плетни и слушают*. Двопрефіксні дієслова та віддієслівні утворення з'являються в українських перекладах як відповідники російським однопрефіксним одиницям: рос. *Экие страшные мешки! Положим, что они набиты гречаниками да коржами, и то добре* (Н. Гоголь); укр. *Ото здоровецькі мішки! Понабивано їх, скажімо, все гречаниками та коржами, і то добре*; у перекладі М. Рильського: *Які страшні мішки! нехай понабивано їх самими гречаниками та коржами, і то добре*.

Дистрибутивне значення українського двопрефіксного дієслова ДВ в перекладі може бути вдало передано сполученням обмежувального дієслова вторинного НДВ з множинністю суб'єктів дії (все) та

часовим показником його швидкості (*мигом*): укр. *Медовар виповнив ковші, став подавати, починаючи з купця, всі мерщій поприсмоктувалися до питва* (П. Загребельний); рос. *Медовар наполнил ковш, принял ся подавать, начиная с купца; все мигом присасывались к питью*.

Подекуди в українському оригіналі подвійна префіксація має лише експресивно-стилістичну функцію, наприклад, якщо суб'єктів дії всього два: укр. *Люди знімали шапки, Сивоок і Лучук теж здерли з голів свої нахляпці й позасовували їх до міхів* (П. Загребельний); рос. *Люди снимали шапки, Сивоок и Лучук сделали то же самое, спрятали шапки в мехи*.

Особливо характерним для української мови, на відміну від російської, є вживання багатопрефіксних дієприкметників, суфікс яких указує на похідність від дієслова, мотивованого через попередню імперфективізацію (*вибити — вибивати — повививати — повививані*), а в російській мові двопрефіксний дієприкметник можливий лише від дієслова з двома послідовно приєднаними префіксами (*выбить — повывить — повывитые*), причому в конкретному тексті перекладач частіше вибирає звичайний, стилістично нейтральний однопрефіксний дієприкметник: укр. *У селі хати, з повививаними окнами і дверима навстіж, наче ждали когось* (Олесь Гончар); рос. *В селе хаты с выбитыми окнами и распахнутыми настежь дверями словно ждали кого-то*.

В українському художньому тексті активне вживання подвійної префіксації може бути індивідуальною ознакою авторського стилю, про що свідчить, наприклад, порівняння відповідних фрагментів двох українських перекладів відомого твору М. Гоголя. Пор.: рос. *на которой [юбке] ззади нашиты были золотые усы*; укр. *[надіне Солоха] синю юпку з понашиваними ззаду золотими вусиками*; перекл. М. Рильського: *ще й синю юпку з понашиваними ззаду золотими вусиками надіне [Солоха]*, — та: рос. *Утащим скорее их [мешки] ко мне в хату и разглядим хорошенько, что он сюда наклал*; укр. *тягнімо мерщій їх [мішки] до мене в хату та роздивимось гарненько, чого він сюди наклав*; перекл. М. Рильського: *Тягнімо їх [мішки] мерщій до мене в хату та подивимось гарненько, чого він сюди понакладав*; рос. *чтоб ему набежало, дьявольскому сыну, под обоими глазами по пузырью в копну величиною!*; укр. *бодай йому, чортовому синові, набігло під обома очима по пухиреві з копицю завбільшки!*; перекл. М. Рильського: *бодай йому, чортовому синові, повисакували під очима синці, як копиці!*

У деяких випадках спостерігаємо не зовсім адекватний переклад, наприклад, однократну ситуацію певної тривалості в перекладі подано як багатократну: укр. *Родим до часу ховався в темряві, він завжди так робив, щоб ошелешити прихідця, вивірити, хто він і що, бажаний чи незваний, простий мандрівник чи забіяка* (П. Загребельний); рос. *Родим время от времени (треба: до поры до времени) скрывался в темноте, он всегда так делал, чтобы ошеломить пришельца, проверить, кто он и что, желанный или незванный, простой странник или забияка*.

Українські дієслова з подвійним префіксом **попо-** не мають точного відповідника в російській мові. Їхнє основне значення — інтенсивно-

обмежувальне. У цьому плані вдалими є такі переклади: укр. — **Попошукав**, поки такі **знайшов** в одному льоху знайомих **сусідок** — **позгиналися**, **трясуться**, **впізнати мене не можуть** (Олесь Гончар); рос. — **Еле разыскал** в одном погребе знакомых **соседак** — **согнулись**, **трясутся**, **узнать меня не могут**. Тут двопріфіксному українському дієслову *позгиналися* з дистрибутивним значенням відповідає російське однопріфіксне *согнулись*, дистрибутивність якого підтримано множиною іменника, а тривалість і складність процесу пошуку передано в перекладі сполученням *еле разыскал*. Адекватний також переклад українського дієслова з пріфіксом **попо-** (*попозбирають*) російським двопріфіксним дієсловом (без проміжної імперфективації), хоча семантичний відтінок тривалості при цьому змінюється на кумулятивність: укр. *Противник, тікаючи, змушений був кинути чимало своєї техніки та боеприпасів. По всій висоті стирчав із землі перем'ятий, знівечений метал, деформована важка зброя. — Буде трофейникам роботи, — перемовлялись бійці. — Попозбирають...* (Олесь Гончар); рос. *Противник, удирая, оставил немало своей техники и боеприпасов. По всей высоте торчал из земли перемятый, искалеченный металл, деформированное тяжелое оружие. — Будет трофейщикам работа, — переговаривались бойцы, — насоберут*. Відповідно російське дієслово з сатуративним значенням може зазнавати перекладу українським дієсловом з пріфіксом **попо-**: рос. *Постой ты, бесовский кузнец, чтоб черт поколотил и тебя, и твою кузницу, ты у меня **напляшешься!*** (Н. Гоголь); укр. *Стривай же, бісів ковалю, чорти б тебе лупили, ще й твою кузню, ти в мене ще **попотанцюєш!*** (Пер. М. Рильського); *Стривай же, бісів ковалю, щоб чорт побив і тебе, і твою кузню, ти в мене **попотанцюєш!***

Контекст може нейтралізувати специфічне значення пріфікса **попо-**, перетворюючи його лише в експресивно-стилістичний засіб, що відображено в перекладі: укр. — *А вам **лучше** **втікати!** Он я вам **швиденько дам попоїсти**, та **перевдягніться**, бо **хіба ж ото можна так*** (П. Загребельний); рос. — *А вам **лучше** **бежать!** Вот я вам **быстренько дам перекусить**, да **переоденьтесь**, потому что **разве ж можно так***.

Зіставлення українського оригінала з німецьким і англійським перекладами дає змогу насамперед виявити мовні засоби, які певною мірою відповідають слов'янському виду та РДД, і простежити паралелізм лексичних засобів. Особливо цікаво виявити моменти, де перекладач не вважав за потрібне акцентувати увагу на особливостях тексту, зумовлених специфікою слов'янських аспектуальних значень.

Роман Івана Багряного «Тигролови» та його переклади обрано для аналізу зокрема тому, що в перших трьох розділах дієслова односпрямованого руху виконують текстотвірну функцію, а всі інші події відбуваються на тлі цього руху. Тож тема односпрямованого руху є провідною: потяг, що везе арештантів, рушає з європейської частини Радянського Союзу трансибірською магістраллю на Далекий Схід, водночас з ним тим самим шляхом прямує пасажирський експрес, а в'язень, що втік з поїзда, намагається опинитися якомога далі від заліз-

ниці. Проілюструємо це на прикладі руху потяга з в'язнями, який асоціюється з драконом, що летить. Цей образ досить адекватно переданий в німецькому й англійському текстах: укр. *...Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і непра і вогненным хвостом замітаючи слід, **летів** дракон;* нім. *Mit seinen aufgerissenen feurigen Augen, Funken und Rauch schnaubend, **flog** der Drache durch die endlose Nacht und lies die Wildnis erzittern unter seinem mächtigen Brausen;* англ. *With wide-open eyes, breathing fire and smoke, shaking the bush and wilderness with its mighty roar and sweeping away with its belly all traces of its path **flew** the mighty dragon.*

Рух поїзда-дракона передано в динаміці — від початку, у процесі руху й до прибуття на місце призначення, — а відповідні дієслова або їхні аспектуальні похідні періодично також повторюються. Початок руху, виражений в оригіналі дієсловами ДВ (*знявся, вилетів*) у сполученні з указівкою на пункт відправлення, у перекладах передано за допомогою простого минулого часу також у сполученні з відповідним локативом. У нім. перекладі поряд з Imperfekt дієслова використано дієприкметникову форму (*kommend*), а в англ. — форму Past Indefinite (*rose*):

укр. *Не з китайських казок і не з пагод Тибету — він знявся десь з громохкого центру країни “чудес”, вилетів з чорного пекла землі людодовів і гнав над просторами... Над безмежсям Уралу... Через хащі Сибіру... Через грізний, понурий Байкал... Через дикі кряжі Зайбакаля... Через Становий хребет, — звивався над ним межі скель і шпилів... Високо в небі, сіючи іскри й сморід, у безмежній ночі.*

нім. *Nicht aus dem chinesischen Märchenland kam er, und nicht aus dem Land der Pagoden, Tibet. Von irgendwo im Herzen des “Landes des Menschenjägers” kommend, fegte er über weite Strecken, über den Rücken Ural, hindurch unzugänglichen Steppen Sibiriens, den grimmigen Baikal und über die wilde Wasserscheide von Baikalia. Er schlang sich um festige Bergschultern und säte Funken und Gestank gen Himmel.*

англ. *Not out of Chinese fairy tales, nor from the pagodas of Tibet; but from somewhere in the centre of “country of wonders”, from the black hole of the land of menhunters it rose and rushed over the distances — above the endless Urals, over the impassable vastnesses of Siberia, across the grim Baikal, across the wild watershed of Trans-Baikalia, across the Stanovoy watershed, it wound and curled itself among the peaks and rocks, and soving sparks and stench into the sky it flew and flew on into the endless night.*

Семантичну співвідносність дієслівних форм різних мов у цих уривках ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

знявся	вилетів	гнав	звивався	
kam	kommend	fegte	schlang sich	
	rose	rushed	it wound and curled itself	flew and flew on

Подальший рух в українському оригіналі виражено дієсловами НДВ, переважно НДВ II, що підкреслюють кратність (повторюваність особливостей руху) разом із множиною іменників у складі локативів, а також повторенням дієслова (*летів і летів*). У перекладах на повторюваність вказує лише множина іменників. В англійському тексті також повторюється дієслово (*flew and flew*).

В укр. оригіналі тема руху потяга-дракона підтримана періодичним повторенням дієслів у формі теперішнього історичного (*летить, летить*). У нім. і англ. перекладі відповідний фрагмент тексту містить дієслова в Imperfekt (Past Indefinite), проте тему руху додатково не підтримано: укр. *А він [поїзд] її [нісню] **ріже**, він її **чавить**, він її **роздирає** на шмаття, **замімає** рештки вогненным хвостом і **летить, летить***; нім. ... *doch der Drache **brauste** achtlos darüber weg, **riß** es in Stücke und **fegte** es **beiseite** mit seinem feurigen Schweif*; англ. ... *and the dragon **cut** through it, **tore** it to shreds and **swept** it aside with its fiery tail.*

Наближення до мети актуалізоване дієсловом односпрямованого руху НДВ II *дохóдити*, похідним від дієслова *ити*, у формі минулого часу. У нім. перекладі використано імперфектні форми з іншими коренями, що передають значення наближення, в англ. — форми Continuous зі значенням 'доїжджати до', 'доходити', тобто дію також представлено в процесі: укр. *Ешелон-бо **доходив** своєї мети... Тим часом ешелон **доходив** своєї мети*; нім. *Schließlich — der Zug **näherte sich** endlich dem Ziel... Und die Stunden **verrannen**, und der Expresß **raste** weiter seinem Ziel **zu***; англ. *After all, the echelon **was reaching** its objective... In the meantime the echelon **was approaching** its objective.*

На завершення шляху вказують префіксальні дієслова ДВ. У нім. й англ. текстах використано схожі мовні засоби — плюскваперфектна форма для позначення досягнення кінця шляху й імперфектна — факту зупинки поїзда: укр. *Нагло земля **обірвалась**. На н'ятнадцятій добі шаленого гону раптом земля **обірвалась**. Ешелон **вилетів** до синього моря і зі скреготом **став**. Тяжко **випустив** рештки диму і пари. **Став**. **Все**. **Скінчилась** земля. Ешелон **дійшов** до своєї мети*; нім. *Und dann gab es auf einmal kein Land mehr. Am fünfzehnten Tag maßlosen Dahinrasens **hatte** der Expresß den blauen Ozean **erreicht**; ein Seufzer aus Dampf und Rauch, ein kreischendes Bremsen — dann **stand** er*; англ. ... *and then there was no more land. On the fifteenth day of this mad rush the land suddenly **ceased**. The echelon **had reached** the blue ocean and **screeched** to a stop. It **heaved** a sigh of smoke and **halted**.*

В обох перекладах сполучення *земля обірвалась* передане заперечною конструкцією (нім. *Und dann gabes auf einmal kein Land mehr*; англ. ... *and then there was no more land*) і відсутній еквівалент останнього речення з префіксальним дієсловом руху *дійшов*.

Рух, розгорнутий у часі, подеколи характеризується як такий, що складається з повторюваних ситуацій і відбувається на тлі сцен, які його супроводжують. Обидва ешелони періодично зупиняються, на зупинках відбуваються певні події, крім того, експрес показано крізь

призму подій, які в ньому відбуваються, і через спогади одного з пасажирів. Повторюваність ситуацій, що супроводжують рух, у всіх мовах підкреслено лексичними засобами, в українському тексті переважно вжито дієслівні форми теперішнього історичного, перекладені на обидві неслов'янські мови простим минулим. Пор.:

укр. Іноді бахає постріл... другий... То вартовому звивається зрада чи втеча, і він несамовито, пронизливо кричить і стріляє на вманя у метушливі тіні смерек і стовпів.<...>На окремих пунктах ешелон зупиняється. На мить, на коротку мить. Тоді по нім біжать аргати, біжать по дахах, перестрибуючи з вагона на вагон, і стукають палками в залізо — чи не проломлено де?! Чи немає диверсій?! <...>І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. Він вибігає десь від “Й.С.” і, задерши голову, стурбовано мчить очима від вагона до вагона, — чогось шукає. Так він довго жене попри низку понурих, герметично закритих, рудих коробок... і нарешті коло середнього вагона зупиняється.

нім. Hin und wieder verlor einer aus der Bewachungsmannschaft die Nerven, roch plötzlich überall Flucht und Verschwörung und feuerte blindlings hinaus in die verrätische Nacht. <...>Da und dort hielt der Express für einen kurzen Augenblick, Wacher liefen die Dächer entlang, sprangen von Waggon zu Waggon und prüften mit Stöcken, ob die Käfigitter noch überall intakt waren oder ob nicht irgendwo irgendein Fluchtversuch offenbar würde. <...>Der Kommandant selbst lief auch den Zug entlang, angefangen bei der Zuglock J.S., hoch erhobenen Hauptes warf er seinen prüfenden Blick in jeden Waggon, als suche er etwas. Er eilte weiter, entlang der nicht enden wollenden Reihe hermetisch versiegelter brauner Kasten ... umschließend gegen die Mitte zu in-nezuhalten...

англ. Occasionally there was a shot; and another. The guard imagined some plot to escape — he lost his nerve, shouted desperately, and peered blindly into the hurrying shadows, into the spruce and telephone posts. <...>At various places the echelon stopped only for a moment, a very brief moment and then gnomes ran along the roofs, jumping from wagon to wagon, poking sticks into the gratings to see whether a break had been effected anywhere or whether where were any attempts to escape. <...>At the same time the commandant of the echelon ran along, starting from J.S., and with his head high cast a worried look from wagon to wagon searching for something. He continued along this series of grim, hermetically sealed brown boxes ... and finally stopped near the middle.

Підсумок підбито дієсловами НДВ в минулому часі з обставинами, які підкреслюють кратність, у перекладах — також просте минуле з відповідними показниками кратності: укр. Так повторювалося на кожній черговій зупинці. І після кожної нової зупинки в начальника було все менше хапливості, а в його тоні все менше тривоги; нім. Diese Szene wiedeghohlte sich jedesmal, wenn der Zug hielt, und jedesmal schien der “Chef” etwas zufriedener und seine Stimme etwas weniger beunruhigt, bis seine Frage eine Spur von Sarkasmus verriert; англ. And so it was repeated

*at every stop, and after each stop the chief **seemed** more composed and his tone less alarmed, his questions now showing a trace of sarcasm.*

Дієприслівникові конструкції оригіналу, що передають додаткові особливості руху, перекладено за допомогою прийменникових атрибутивно-іменних конструкцій або дієприслівників: укр. М'яко **погойдуючись**, як у мрійному вальсі, **пишаючись** шовком фіранок на вікнах, **мерехтячи** люстрами, **котився** він, ніби разок блискучих коралів; нім. *Sanft **wiegend** wie in einem verträumten Walzer, mit schaukelnden Seidenvorhängen an den Fenstern und blanken Kristallspiegeln **rollte** er durch die Nacht wie eine Kette glänzenden Perlen;* англ. ***Swaying** gently as if in a dreamy waltz, with strutting silk curtains on the windows, and crystal clear mirrors, the express **rolled on** like a string of lustrous pearls.*

Аспектуальні особливості дієслів та їхніх похідних, які належать до сфери РДД, досить часто не відображені в перекладі. Це стосується, насамперед, РДД НДВ: укр. **поблискуючи** нікельованими ручками — нім. *mit **blitzenden** Nickelgriffen* — англ. *with **flashing** nicklehandles;* укр. м'яко **погойдуючись** — нім. *sanft **wiegend*** — англ. ***swaying** gently*. Пор. також:

укр. *На сніжно-білих столиках в такт поїздові **видзвонювали** малиновим дзвоном пляшки <...>, стоять вони купками, не відкорковані, посередині білих обрусів і **гомоняють** срібно. **Перегукуються** з колесами. <...> Весело **видзвонюють** пляшки, і мрійно **вихляють** віяла.*

нім. *Rubinfarbende Weinflaschen **funkelten** auf weiß gedeckten Tischen. <...>Flaschen und Gläser **klirrten** leise zum Summen der Ventilatoren.*

англ. *Ruby wine bottles **twinkled** pleasantly on tables covered with snow-white cloths. <...>They **seemed** to carry on a conversation with the clicking wheels. The bottles **continued to ring out** merrily, and the fans **kept turning** dreamily.*

У перекладах відсутній семантичний відтінок переривчастості й слабкої інтенсивності (*поблискуючи, погойдуючись*), ретельності (*видзвонювали*), взаємності (*перегукуються*) дії. У німецькому тексті взагалі немає еквівалента українському реченню з дієсловом *перегукуються*. В англійському підкреслено тривалість дії *ring out* та *turning* (дієсловами у формі Past Indefinite *continued* та *kept*).

Початкову модифікацію дії подекуди подано в перекладі як власне дію. Якщо в слов'янських мовах нейтралізація початкової модифікації можлива переважно в дієсловах звучання, то на неслов'янські мови у такий спосіб перекладаються дієслова інших семантичних груп. Таку початковість (як і пом'якшувальність) інколи називають нульовою [1: 15, 18]. Пор.: укр. *На команду варта **заметушилась** навколо порожнього ешелону і по всій території. Зі станції **задзвонили** телефони;* нім. *Es **bellte** ein kurzes Kommando. Es sandte die Wachmannschaft aus, hinein in die leeren Viehwagen, rund um den wieten Platz. Telephone **klingelten** im Bahnhofsgebäude;* англ. *A command **sent** the guards **scurrying** round the empty train and the surrounding area. Telephones **rang** from the station;* укр. *Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч*

заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі; нім. *Er wollte sein Bekenntnis gar nicht mehr, er wollte nur haben, daß der Kerl heulte und bettelte und weinte wie die andern*; англ. *He no longer insisted on his testimony, no, he only wanted the devil to howl and weep and to beg him as all the others had done.*

Дієслова результативних РДД й результативи (*різано, масковано, вийнято*) перекладено перфектними й плюсквамперфектними формами та лексичними показниками, які, втім, наявні й в оригіналі. Пор.: укр. <...> **беріг** він – і не **вберіг**, *пилнував, як ока*, – і *марно*; нім. *Wie hatte er ihn bewacht – und alles umsonst*; англ. *How he had guarded him to no avail*; укр. *Отак... Я сьогодні набалакалась, аж язик мені спух з незвички. Ніколи так багато не говорила*; нім. *Habe ich heute nicht etwas zuviel geschwätzt? Meine Zunge schwillt schon fast an – nie zuvor habe ich so viel geredet*; англ. *Didn't I talked a lot today? Even my tongue is beginning to swell. I never talked so much before.*

У деяких випадках значення інтенсивної дії та її результату (тут – негативного), закладене в українському префіксальному дієслові ДВ, у перекладі подано іншим поглядом на ситуацію: укр. *Стрільці та їхні пси обшукали всі кутки, всі діри й закапелки на станції та навколо, – нема. Собаки нишпорили разом із своїми “сотрудниками”, накидаючись на випадкових людей*; нім. *Die Hunde wurden von der Leine gelassen und schnüffelten in jeden Winkel – aber weder die Hunde, noch ihre Herren konnten den abgängigen Sträfling aufspüren*; англ. *The dogs were sent ferreting in every corner – still no sign. Neither the dogs nor their aids could turn up the missing.*

Українські поліпрефіксальні дієслова й дієслова з подвійним префіксом **попо-** під час перекладу також частково втрачають свою специфіку, хоча загальне значення результату зазвичай передане (перфектом і плюсквамперфектом), а семантику інтенсивності підтримує контекст. У нім. й англ. текстах лише множина іменника вказує на множинність подій в минулому: укр. *Що він з ним не робив!... Він йому виламував ребра в сказеній люті. Він йому повивертав суглоби*; нім. *Was hatte er ihm nicht alles angetan! Er hatte ihm die Rippen gebrochen und die Gelenke ausgekegelt*; англ. *What didn't he do to him! In fits of maddening anger he had broken his ribs, twisted his joints*; укр. *Він був межі ті очі, намагаючись їх геть повибивати. Він уже хотів був їх повиштрикувати, та не подужав сам, бо той диявол мав голіафську силу*; нім. *Wie oft hatte er mit der Faust die Augen zu treffen gesucht. Er hatte sie ihm ausquetschen wollen. Aber der Kerl hatte ja die Kräfte eines Goliath*; англ. *How often had he struck out at those eyes; he had even tried to gouge them out but couldn't manage it himself because that devil had the strenght of a Goliath*; укр. *От я й пішла якось до шатра застрелити тетерку або рябка на юшку... А рябки мов поздыхали – нема*; нім. *Ich hatte mich vom Lagerplatz entfernt, um Haselhühner für eine Mahlzeit zu schießen... Aber es kam nichts in Sicht*; англ. *But the game seemed to be all dead, there wasn't a thing in sight.*

Окремі дієслова не мають еквівалентів у перекладі, що призводить до значного скорочення текстів. Припускаємо, що це не завжди пов'язане з аспектуальними особливостями мов:

укр. **Прочистили і позбирали. Погримали** трішки закривками. **Потім перевірили** набійниці, **понабивали** їх — кожен до своєї рушниці — бовівими патронами повні. **Набійниці** були добре **приладовані** проти дощу й роси, **та й до щедрого** полювання, — **насаджувані** на ремінь по чотири й по п'ять, вони **вміщали** велику кількість набоїв.

нім. *Als sie mit dem Reinigen und Zusammensetzen der Gewehre **fertig waren, packten** sie ihre Munition.*

англ. *Finally they **finished cleaning and re-assembling** the rifles and **began packing** their ammunition.*

Подекуди в українському тексті за допомогою префіксальних дієслів описано цілу ситуацію, що має початок, тривалість і завершення — свого роду фрейм. Слов'янські дієслова ДВ добре пристосовані для зображення окремих моментів фрейма [2; 5]. У перекладах ситуацію подано в стислому вигляді, внаслідок чого розгорнутий фрейм втрачається. Усі моменти цієї ситуації цілком можливо виразити засобами німецької та англійської мов аналітично, проте, якщо в українській (і в російській) мові низка префіксальних дієслів сприяє створенню художнього образу, то в такому буквальному перекладі цей образ, навпаки, був би зруйнований:

укр. **Двоє** птицями **вилетіли** на коней. **Враз всі зірвались** з місця і **поскакали** черідкою. **Гейби** привиди чи гірські духи на тьмяному тлі. **Проскакали, промигтіли** рушницями, **процокали** підковами... і **щезли**.

нім. *Die beiden **stiegen** auf, und die Gruppe **verschwand** wie Berggeister im Nebelgrund.*

англ. *The two **remounded** and the group **rode off** like mountain spirits against a background of mist.*

У деяких випадках німецький і англійський перекладачі обрали різні мовні засоби:

укр. **Деся** нагло **розітнувся** далекий рев. **Лютий і страшний. І покотивсь, покотивсь. Урвавсь... Гавкнуло** **деся** із другого боку, так само хижо і тужно... **Закричав** спросоння глухар... **Зрадливі звуки**, **притаєні шелести**... **Через самий місяць шугнула** нечутію сова. **Тайга** лише **починала жити**.

нім. *Schläfiger Rufe in es Auerhahnes... lautloser Flug einer Eule gegen den verblässenden Mond... Die Teiga **erwachte zu neuem Leben**.*

англ. *It was **cut** suddenly **by a distant roar**, fierce and frightening, it **rolled** over and suddenly **stopped**. In reply **came** a fierce yet sorrowful bark... A grouse **yelled** in his sleep ... **deceitful sounds**, rustling ... an owl **flew** quietly across the moon. The taiga **was just coming to life**.*

Отже, аналіз перекладів на близькоспоріднену слов'янську мову дає змогу простежити подібність і розбіжності аспектуальних систем не лише на рівні потенційних засобів вираження певних елементів значення, але й на рівні їхнього різного вибору в певному контексті й час-

тотності та зробити висновок про те, що в більшості випадків спостерігаємо паралелізм аспектуальних значень та засобів їхнього вираження; розбіжності спостерігаємо насамперед там, де можлива нейтралізація семантичних відмінностей в одній мові. У сфері РДД, крім уже описаних відмінностей, привертає увагу той факт, що український художній текст більше тяжіє до надмірного вираження аспектуальних значень словотворчими засобами, зокрема поліпрефіксацією, яка може також виконувати експресивно-стилістичну функцію, а в російській мові ті самі засоби внесли б непотрібний розмовно-просторічний відтінок.

У німецькій та англійській мовах найбільш послідовно за допомогою лексичних засобів і часових форм виражено значення кратності (як одно-, так і багатократності), у досліджених текстах початкова й завершувальна аспектуальні модифікації дії, пов'язані з початком і кінцем руху, передано шляхом відповідних локативів. Подеколи початковість слов'янського дієслова значною мірою нейтралізовано й подано як власне дію. Незважаючи на те, що значення РДД в принципі можуть бути актуалізовані аналітично, досить часто перекладач не вдається до цього засобу, за винятком завершувальної модифікації, ускладненої характеристикою власне результату (інтенсивність, негативний результат тощо). Різноманітність слов'янських префіксів, пристосованих для передавання різних фаз дії, сприяє описові розгорнутих у часі ситуацій (фреймів), які важко або навіть недоцільно адекватно передавати засобами неслов'янської мови, що свідчить про інтерпретаційний характер слов'янських аспектуальних категорій.

1. *Гашкова М.Г.* Средства репрезентации начинательного и смягчительного способов действия в немецком языке в сопоставлении с русским: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — 10.02.20 — сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. — Екатеринбург, 2003. — 20 с.
2. *Соколов О.М., Пионтковская Т.А.* Система лингвистических конструкторов, формирующих фреймы на глагольно-предикативной основе // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник, 1991. — М., 1991. — С. 124 — 141.
3. *Соколова С.О.* Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов // Українська мова. — № 2. — 2003. — С. 61 — 70.
4. *Сопоставительная* грамматика русского и украинского языков / Г.Д. Басова, А.В. Качура, А.В. Кихно и др. — К.: Наук. думка, 2003. — 534 с.
5. *Шатуновский И.Б.* Проблемы русского вида. — М.: Языки славянских культур, 2009. — 352 с.

ДЖЕРЕЛА

1. *Багрянний Іван.* Тигролови; Морітурі. — К.: Наук. думка, 2001. — 368 с. // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=3&bookid=5>
2. *Гоголь Н.В.* «Ночь перед рождеством» // http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_0020.shtml
3. *Гоголь Микола.* Ніч проти різдв (Переклав Максим Рильський) // http://exlibris.org.ua/text/nicz_protu_rizdva.html
4. *Гоголь Микола.* Ніч перед Різдвом // http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-80.htm
5. *Гончар Олесь.* Берег любові // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=32&bookid=0>
6. *Гончар Олесь.* Берег любви // <http://lib.ru/PROZA/GONCHAR/bereg.txt>

7. Гончар Олесь. Прапороносці. Трилогія. — К.: Вид-во худ. літ-ри, 1975. — 423 с.
8. Гончар Олесь. Знаменосці / Пер. с укр. Л.Шапира. — К.: Дніпро, 1976. — 454 с. // <http://lib.rus.ec/b/222626>
9. Загребельний Павло. Диво // <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=131&bookid=0>
10. Загребельний Павло. Диво // <http://lib.rus.ec/a/64291>
11. Bahriany Ivan. Das Gesetz der Taiga: Die Geschichte einer abenteuerlichen Flucht / Deutsche Bearbeitung von Dr. Margreth von Kees. — Köln, Graz: Verlag Styria, 1961. — 255 S.
12. Bahriany Ivan. The hunters and the hunted. — Toronto: BURNS & MacEACHERN, 1954. — 270 p.

Svitlana Sokolova, Olena Achylova

ASPECTUAL CHARACTERISTICS OF SLAVIC LANGUAGES IN LITERARY TRANSLATION

The following article analyzes the methods of the main aspectual meanings — the type and gender of the verbal action — in translation from Ukrainian into Russian and vice versa, and from Ukrainian into German and into English on the bases of literary translation. It is considered to be the fact that the specific of aspectual system of related languages identifies itself at the functional level, and the corresponding semantic shades in translation are transferred adequately. Non-slavonic languages mainly use lexical means, which to some extent reflect the semantics of type and gender of action, but many semantic shades get lost in translation, non-used text- and frame-formative potencies of aspectual categories, etc.

Key words: aspectuality, manner of (verbal) action (Aktionsart), neutralization of aspectual meaning; phasal meaning, multiplicity, literary translation, the context.

Мовна мозаїка

САМОЛІКУВАННЯ МОЖЕ ЗАШКОДИТИ ЧИ НАШКОДИТИ ЗДОРОВ'Ю?

У рекламах нових ліків нас закликають не займатися самолікуванням (правильно — не вдаватися до самолікування). Пояснюючи, чому цього не можна робити, уживають дієслова **нашкодити** і **зашкодити**, пор.: *Не займайтеся самолікуванням, це може **нашкодити** Вашому здоров'ю і Не займайтеся самолікуванням, це може **зашкодити** Вашому здоров'ю*. То яке ж дієслово вжите правильно? Щоб відповісти на це запитання, порівняймо їхні значення, подані в тлумачному Словнику української мови. **Нашкодити** означає «заподіяти шкоду кому-, чому-небудь», тобто передбачає когось або якесь природне явище (град, буревій, зливу), що спричинюють шкоду, напр.: — *Ой, лис ти, Григорію, лис. **Нашкодив** тихцем, а тепер піддобрюєшся?* (М.Стельмах); *Град багато **нашкодив**, бо пообивав цвіт на деревах, дуже поприбивав огороди і збіжжя* (Леся Українка) (т. V, с. 240). **Зашкодити (зашкоджувати)** виражає значення «завдати шкоди кому-, чому-небудь», але не кимсь або чимсь, а такої шкоди, що є негативним наслідком чогось, напр.: — *Ах, отче! Покиньте сю розмову, прошу вас! Вона вас бентежить, може **зашкодити** вашому зборов'ю!* (І.Франко) (т. III, с. 415). Саме таким може бути наслідок самолікування: або погіршення стану здоров'я, або й повна втрата його.

Отже, якщо йдеться про можливу шкоду самолікування, то потрібно вжити дієслово **зашкодити** або стійку словосполуку **завдати шкоди**. А згаданий фрагмент реклами українською мовою природно звучатиме так: *Не вдавайтеся до самолікування, воно може **зашкодити** Вашому здоров'ю; Не вдавайтеся до самолікування, воно може **завдати шкоди** Вашому здоров'ю*.

Катерина Городенська